

О ВОЈНОЈ ЛЕКСИЦИ У ЖИТИЈУ КРАЉА МИЛУТИНА, АРХИЕПИСКОПА ДАНИЛА ПЕЋКОГ (НА МАТЕРИЈАЛУ ПРЕПИСА ИЗ ДАНИЛОВОГ ЗБОРНИКА ИЗ 1553. ГОД.)¹

Апстракт: У раду се идентификују лексичка средства која писац користи у функцији описа ратних збивања. Житије краља Милутина, краља-ратника, није могло остати без описа ратних догађаја, те је Данило II у композицију свог књижевноумјетничког дјела морао уплитати и тзв. „ратничке формуле“. У којој мјери и на који начин је писац, који је притом и архиепископ, уносио те стереотипне изразе у своје дјело, желимо да одговоримо овим радом.

Кључне ријечи: српскословенски језик, Данило Пећки, Данилов зборник, Житије краља Милутина, војна лексика.

1. Увод

Данилов зборник или *Животи краљева и архиепископа српских*, како је дјело назвао први издавач Ђ. Даничић,² као значајан извор за проучавање старосрпске ратне терминологије, био је предмет научне анализе у поглављу књиге *Српски средњи век* Станислава Хафнера (Хафнер 2001: 65–75) под насловом *О речнику и фразеологији ратних описа Данила II и његовог ученика*. У овој значајној студији аутор издваја неке константе „које мање или више одступају од опште црквенословенске или рускоцрквенословенске норме“ (Хафнер 2001: 67). Наш рад треба да буде мали прилог проучавању војне лексике у Даниловом *Житију краља Милутина*. Владавина краља Милутина (1282–1321) означена је територијалном и културном експанзијом, те се, написавши његово житије, Данило II огледао и на пољу приповиједања о ратним дешавањима. Циљ овог рада јесте идентификација лексичких средстава која писац користи у функцији описа тих збивања. Грађа за рад ексцерпирана је из *Житија краља Милутина* сачуваног у препису Даниловог зборника из 1553. године, који се чува у Архиву САНУ.³

* biljasa@eunet.rs

¹ Рад је настао у оквиру пројекта „Обрада старог писаног српског наслеђа и израда Речника црквенословенског језика српске редакције“, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (бр. 178030).

² Архиепископ Данило 1972.

³ Прикупљена лексика дио је корпуса за докторску дисертацију *Речник владарских житија архиепископа Данила II (према препису Даниловог зборника у*

2. Дјело и његова композиција

Данило II је житије краља Милутина означио као *борбено и непобједиво* (прид. браньскыи борбени, који се тиче борбе, битке): доб'ль еси пате всех' сл'ных' црѣ ω слав'нѣи кралю. тако многѣи препоудроствѣи бран'скою и неповѣдною твою житіе повѣдают' се. тако в'седь дивити се бж'ѣи сл'вѣ. и многон помощи бл'жен'номоу за смиреніе кѣг' и за кротость. и за добродѣтель житіа своего. толкоу съхраненію и покровоу спод'л(о)б'лиень быс'л(ть). тако чюд'но слышати и страшн'о разумети. 74а/20–74б/1. Описујући краља Милутина као *ваљанијег, врснијег* од силних царева (прид. добль *ваљан, врстан, одличан*), писац је, вјерујемо, желио да истакне краљево преимућство над другим владарима управо на пољу војних, освајачких активности, које је, уосталом, и историјски потврђено.

Књижевноумјетничка дјела са војном тематиком припадају неформалном војном дискурсу (Милосављевић 2015: 89). У ред таквих може да се уврсти и *Житије краља Милутина*. Данило II је писао житија комбинујући бројне мање жанрове (похвале, плачеве, молитве, унутрашње монологе или дијалоге са сопственом душом и др.), што је у литератури именовано као „плетеније композиције”⁴.

2.1. Жанр ратничких повијести

Иако српскословенска књижевност не познаје жанр који је у староруској књижевности назван „воинская повесть” (Хафнер 2001: 65), анализираћемо да ли су тзв. „ратничке формуле” које су карактеристичне за такве ратничке повијести, „уплетене” у истом или модификованом облику и у композицију *Житија краља Милутина*.

Треба имати у виду да се таква врста израза среће и у другим жанровима (хронографима, летописима и др.), па тако и у житијима, што је у својој *Поетици старе руске књижевности* јасно истакао Д. С. Лихачов. Како овај изузетни руски медијиста тврди, избор израза, тј. „формула” није жанровски, него тематски условљен. Систем жанровски условљених стилова одређен је типом, карактером и садржином текста, а у појединим случајевима и ‘стилом епохе’ (Грковић Мејџор 2007: 292).

3. Ратничке формуле

А. С. Орлов у књизи *Об особенностях формы русских воинских повестей (кончая XVII в.)* издваја формуле које су карактеристичне за ратничке повијести.

Архиву САНУ, 1553. год.), одбраћену септембра 2016. на Одсеку за српски језик и лингвистику Филозофског факултета у Новом Саду.

⁴ Богдановић 1980: 177.

3.1. Орлов, на примјер, као једну од формула наводи: *падање (непријатеља) попут дрвећа или сноља; сјечу (противника) попут траве или класја* (Орлов 1902: 22–23). Код Данила II читамо: н сь ноуждіею вѣлнкою жнѣхъ е сьсѣкающе плькы нхѣ. 60а/25–60б/8; н вѣлнцѣн рати бьвѣши мѣждоу нднне єдиноу или двашь. н пособѣствомъ же бл҃гаго бѣ. добрѣ възмогше побѣдише е сьсекающе пльти нхъ нечлстнвїе тако травоу полскоую. 78а/12–16.

3.2. Само име краљево, његова титула, коју Данило II често ставља у први план (тако оубо хождлаше. н тако твораше въ лѣтл(ѣ)хъ мнозехъ. такоже был(тъ) прослѣти се ндenni єго н проавленоу быти. по всехѣ оокрслтнхѣ странахъ. вьсточнхѣ н западнхѣ. стѣфанъ оурошь превисокы н крѣпкы н сьмодрьжавнїи н млслтнвїи краљ срьбскїи. 68б/2–7), улива страх: вѣн оокрслтны црїе н погани в[а?]рварн коахоу се. тькмо нмѣнованноу ємоу. 74а/12–14. *Страх од именованья, тј. спомињанья (чијег) имена* једна је од запажених формула у руским ратничким повијестима (Орлов 1902: 26).

3.3. У функцији сликовитог описа ратних дешавања своје мјесто налазе и *животиње, звијери, птице* (Орлов 1902: 26).

3.3.1. *Звијери*, дивље крволочне животиње, добар су лексички избор којим се фигуративним путем дочарава суровост непријатељских ратника који се устремљују на стадо Христово: н ты нечлстнвн видѣвше ох онь поль рѣкы мнозѣство народа зѣггше на єдиноу мѣсте. тако зѣрїе неснн оустрьдише се на стадо хѣб. 57а/11–14; около же места того ст҃го. сьзлдіа градъ сь вѣлнкою тврѣдннею. за належещеє рлді напасти безбожнхѣ хоу[р?]сарїи н възлдівнже пнр҃гы вѣлнкыє. добрїи н бл҃гїи пастнрѣ рачнтеля своєго хѣ. мнлоує словѣснїе овцѣ. стада єго соущее въ местѣ томѣ стѣмь. н сьнабдѣ е тако да не коснет се нхѣ зѣврѣ лютїи. н да не расхнтеть чюждїи троуда єго. 69а/26–69б/6.

3.3.2. За представљање непријатеља што опаснијим, за усложњавање и појачавање сликовитости израза, писац у маниру својственом и ратничким повијестима користи лик *лава*: н ндѣ тьщно на сего хѣлюбываго краля. львовѣмь ообразомь тарѣ се. н хоте тако лютъ зѣврѣ расхнтнн незлобнкоє охчѣ. 56а/25–27.

3.3.3. У Житију Милутиновом налазимо и потврду израза којим се исказује звјерска *жеља, тежња* непријатеља *да прогута, пождере* свог противника: н єнко хвалещнхъ се на сїю малоую дрьжавоу властн моеє. хотещею възхнтнн. н мѣнѣ же раба твоєго озлобнн. таконхѣ мнслїи н оушнщренїа раснпль. тако да не реклѣтл врази мон пожрѣхомь н. 55а/13–17.

3.3.4. У контекстима којима се описују непријатељски насртаји у руским ратничким повијестима знатан је број израза у којима се помињу *вукови*. Таквој симболици у једном примјеру прибјегава и Данило Пећки: н възлдівнгше се ѿ землє своєє мнозѣство нхѣ мнго. н вьнндоше въ вѣлнкоюу романїю. н гоуѣщєє хрлстїанѣ тако вѣлци нещелд(е)ще стада хлска. 75а/20–23.

3.3.5. Да прикаже неправедно непријатељско поступање и опкољавање којем је Милутинова војска изложена, писац бира поредбени израз са лексичком компонентом *нас*: се бо вѣлнкою тоугоу одрьжнмь ієслмь. зрє

шѣстѣиѣ поганыхъ хотещихъ мѣ озлобыти· и достоянїе же мое елико дарованно ми тобою поглытити· се бо тако ѿнъ обыдоше мѣ· и сънѣмъ злобывыхъ ѿседе мѣ· и нападоше на мѣ крѣпчїи· 62а/24–62б/1. За Данила II непријатељска активност која је издајничка, изразито подмукла, упоредива је са нападима *пса* на онога који га храни: а онѣи по истинѣ възбожнїи перси· дадоуше хлѣбъ его вѣлнчахоу на нь ковь· мнѣще хотенїе с[.] оулоутити... ндающе тако псы на питающаго к· 75б/13–76а/1. Изразе са лексичком компонентом *пса* Орлов није истакао као својствене руским војничким повијестима.

3.3.6. За карактеризацију спретности и храбрости војника и хероја у руским ратничким повијестима користе се птице *соко* и *ястреб*. И за Данила II *ястреб* је птица која симболизује војника који се истиче својим ратничким способностима (или припадника елитне војне формације): онъ же тако моудръ и хоудогъ моужь поваждаетъ ястрѣкы на вѣжещею· своего сьродїства и храненїа поучитъ сладкымъи своимъ глѣ· и тамо посла къ вьсегдѣ бжїю помощь призванъ· 76б/16–20 (18). Сам краљ Милутин је неустрашив као *небопарни орао*: онѣи же възбожнїи ... поучавающе се тьщетнымъ на вьсегдѣтноую его главою ... а съи надѣе се на помощь бжїю ... снхъ лаванїа ни въ чтоже вьднанаю· нь вьсегдѣ боле за ѿтѣство си· ни телѣсе своего мнлоуе ѿ техъ лаванїа· тврѣднмъ градомъ или местомъ· нь тако нѣбопарнымъ орѣль по срѣдѣ(ѣ) нхъ проходе авлаше се тасно· 75б/24–76а/9.

3.4. Као једну од веома распрострањених устаљених „епизода” која је присутна у војним повијестима, Орлов наводи *помоћ небеске силе* (Орлов 1902: 37–49). Овај научник казује да постоји неколико „шема”, кратких или општијих, ширих у свом изразу, који обликују богату умјетничку слику.

3.4.1. Уобичајени израз којим се изражава заступништво небеских сила, по његовом навођењу јесте израз „гоними гнѣвомъ Божиимъ”. Орлов не наводи ниједан примјер овог израза у којем придјев *Божији* алтернира са придјевом *Господњи*. Данило II користи израз којим се изриче да непријатељ бива *гоњен гњевома Господњим*: и тако видѣвъ съи зломыслинїи водѣи нхъ· сицѣво знаменїе· еже ѿ погыбѣлы своен· и ѿ всехъ еже съ ныдмъ и начеть вѣжати гонимъ гневомъ гсннмъ· съ малою чедїи въ дрѣжавоу свою... 60б/8–12 (11).

3.4.2. Изрази којима се у руским војним повијестима приказују *ужас*, *страх* и *трепет* непријатеља *услед дејства силе небеске* што се у различитим видовима пројављује нису једнозначно исказивани. Орлов наводи читав низ примјера у којима се на различите начине развија слика пораза противника као последица заступништва Пресвете Богородице, анђела, светитеља. Мотиви су шаролики: непријатељи бивају изложени дејству звукова (страшног шума, грома и др.), виђењу анђела, па чак и убијани, посијецани од сила (најчешће у виду анђела) које Бог шаље.

4. О стереотипним изразима Данила II

Треба истаћи да, описујући војна дешавања у Житију Милутиновом, писац користи и стереотипне изразе који нису посебно експлицирани као својствени „ратничким повијестима”.

4.1. Архиепископ Данило II на многим мјестима јасно указује да је *помоћу Божијом* краљ Милутин успијевао да савлада противнике: и въ предлежѣща тыщнмъ се вѣшатн еанко ѿ нскоусехъ сего бл҃гочл҃ствнаго и хлюбнваго еанкыне напастн многѣе подыеть въ юности своенѣ ѿ многыхл҃ нноплеменныхл҃ цр҃квѣхъ и ѿ ннѣхъ протѣихъ нхъже аще боу бл҃говолнвшоу оукажемъ въ ннлнн семъ н како ѿ таковыхъ свободнаа авн юго бѣ н того же помощю одолевъ нмъ превьзндѣ мыслнн нхъ злѣе н соуделодурнаа шетанїа, ннзложн крѣп'ко. 54а/6–16; тако во бл҃гы бѣ семоу хлюбнвомоу твораше аще кто злоую мнслъ ѿ семъ непорочнелъ вѣща нъ гѣ разараше съвѣтн таковнхл҃ н в'сн последн съ ноуждѣю покарахоу се кмоу по бж҃тю во нзколенїю сн превнсокы краљ многнн страны езнкь прнноудн слою своєю къ бл҃м дарован'нѣн кмоу дрѣжавѣ зем'ан срьбьсцѣн. 61б/5–12.

4.2. У Житију Милутиновом непријатељи бивају поражени *пројављивањем чуда* за која писац често не истиче да су послѣдица Божијег дејства. Вјероватно услед сталних указивања на Божију помоћ, писац сматра да „извор” чуда није потребно посебно истичати: и тѣ въ незапоу нн малн болѣвшоу кмоу нздлаше по срьдл(ѣ) народа вон свонхл҃ съмыртю днв'ною ѿпроврѣжень тако в'семъ днвнтн се рел'л(е) во съмыртл҃ же грѣшнникомъ люта ксл(тъ). 56б/4–8; и ты нечл҃ствнн видѣвшѣ соб онъ полъ рѣкы множьство народа звѣг'ше на еднномъ мѣсте тако звѣрѣе неснтн оустрыднше се на стадо хѣб н оуповающѣн на слнз конь свонхл҃ вындоше въ ню вода же сн нагло възл҃двнг'шн се многѣ нхл҃ потопы. 57а/11–16.

4.3. И у приказу поласка краља Милутина у ратнички поход могу да се уоче одређене стереотипне радње које су послѣдично повезане. Краљ се прије сваке друге активности *молитвено обраћа Богу*: бѣ бесконатннн мллсрднн н в'сещед'рн вл҃дкко вьселхл҃ гн... н тобою цр҃кѣ црл҃ствоуютъ н слн'нн властн съдрѣжел'л к тебе оуповае дрѣзаю на те бо оуповаше ѿцн нашн оуповаше н нз'бавнл ѣ есн ... такождѣ вл҃дкко мон гн тѣ хѣ на менѣ грѣшнаго раба твоего прнз'рн н на дрѣжавоу ѿчѣствїа моего дарован'ноую мн тобою н еанко хвалешнхъ се на сїю малоую дрѣжавоу властн моее хотещею вьсхнтнтн н менѣ же раба твоего ѿзловнтн таковнхл҃ мнслнн н оухнщренїа расп'лы тако да не рекъл'л вразн мон пожрѣхомъ н аз' бо недостоннн нме твоє прнзнвае потъщахъ се съратн расточен'на въ жл҃дребы дрѣжавн моее прослав'мае прѣстоє нме твоє. 54б/26–55а/20. *Окупљање војске* слиједи након молитве: и по слхл҃ бл҃гочл҃ствнн краљ повѣле събраномъ бытн в'семъ воємъ свонмъ. 55а/20–21. Након *узимања благослова*: н семоу быв'шоу млт'воу въз'мъ ѿ архїерїа своего с'гла н в'сего събора еанко лнка сцѣн'ннч'скаго 55а/22–24, слиједи *полазак у поход*: възл҃двнг' се съ снаамн свонмн ндѣ въ дрѣжавоу ѿвластн црл҃ства грѣткаго въ предл(е)лы ѿкрл҃ствнїе. 55а/24–26.

5. Закључак

Идентификација лексичких средстава која Данило Пећи користи у функцији описа војних збивања у *Житију краља Милутина* (према препису Даниловог зборника из 1553. године) показала је значајно поклапање стереотипних израза у руским ратничким повијестима и житију које је предмет наше анализе. Сличност теме и садржине испољава се и на плану израза. Стереотипни изрази и лексички поступци својствени стилу Данила П, који нису посебно експлицирани као дио „ратничких повијести”, условљени су жанром и намјеном дјела у које је уклопљена и ратничка приповијест о краљу Милутину.

Извори

- Рукопис Даниловог зборника из 1553. године, који се чува у Архиву САНУ (сиг. А 14509).
- Архиепископ Данило 1972: *Archiepiskop Danilo i drugi. Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih*. London: Variorum Reprints (према: *Животи краљева и архиепископа српских*, написао Архиепископ Данило и други, на свијет издао Ђура Даничић, у Загребу 1866). – 386 с.
- Данило Други 1988: *Животи краљева и архиепископа српских. Службе*. Приредили Гордон Мак Данијел, Дамњан Петровић. Данашња језичка варијанта: Лазар Мирковић, Димитрије Богдановић, Дамњан Петровић. Библиотека Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 6. Београд: Просвета – Српска књижевна задруга.

Литература

- Авагјан, К. (2014). *Утицај страних лексема на војну лексику српског језика*. Војно дело, пролеће/2014, 243–257.
- Богдановић, Д. (1980). *Историја старе српске књижевности*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Грковић Мејдор, Ј. (2007). *Списи из историјске лингвистике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Јовановић, В. (2016). *Српска војна лексика и терминологија*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Лихачов, Д. (1972). *Поетика старе руске књижевности*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Милосављевић, Б. (2015). *Службени војни дискурс и ратни војни извештаји*. Научни састанак слависта у Вукове дане, 44/1, 85–97.
- Орлов, А. С. (1902). *Об особенностях формы русских воинских повестей (кончая XVII в.)*. Москва: Изд. Имп. общества истории и древностей Рос. при Моск. Ун-те.

- Трифуновић, Ђ. (1990). *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*. Београд: Полит.
- Хафнер, С. (2001). *Српски средњи век*. Студије о Србима, св. 11. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова задужбина – Матица српска.

Biljana M. Savić

A MILITARY LEXICON IN THE LIFE OF KING MILUTIN BY
ARCHBISHOP DANILO PEĆKI (BASED ON TRANSCRIPTION
OF THE DANILO'S COLLECTION OF HAGIOGRAPHIES
FROM 1553).

Summary

Identification of lexical resources that Danilo Pećki used in the description of the function of military events in the Life of King Milutin (according to transcription of the Danilo's Collection of hagiographies from 1553) showed a significant overlap of stereotypical expressions in Russian warrior histories and the Life which is the subject of our analysis.

The similarity of themes and content is expressed in the field of expressions too. The stereotypical expressions and lexical processes typical for Danilo's writing style, which are not specifically explicated as part of the "warrior history" are conditioned by genre and purpose in the work that blended the warrior tale of a king Milutin.